

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Makalesi | Research Article

Open Access

Türk Edebiyatında Fantastik Roman Türünün İlk Örneklerinden Biri Olarak *Goriller İçinde*

Goriller İçinde: One of the Earliest Examples of the Fantasy Genre in Turkish Literature

Elif Türker¹

¹ Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Halit Eyüp'ün *Sevda-yı Nihan*, *Goriller İçinde*, *Nermin* ve *Şadi* olmak üzere dört romanı bulunmaktadır. Batı'ya da Doğu'ya da daha itidalli yaklaşmak gerektiğini savunan mutavassitin grubu yazarları arasında gösterilen Halit Eyüp, fikirlerini çeşitli türlerde ifade etmiştir. Roman türünde verdiği eserler arasında *Goriller İçinde* özel bir dikkati hak eder. Ahmet Mithat Efendi'nin "Bir Acibe-i Saydiye" metninden parçaların alıntılındığı bu romanda, Ahmet Mithat Efendi'nin evrim teorisine dair görüşleri yinelenir. Dönemin Darwinizm tartışmaları bağlamında insanın kökenine dair yürütülen tartışmalara, fantastik edebiyatın kurgu ilkeleri aracılığıyla alaycı bir yaklaşım getirilir. Bu çalışmada *Goriller İçinde* romanına Tzvetan Todorov'un *Fantastik* kitabındaki ölçütlerle bakmaya çalışılmış ve söz konusu ölçütlerin *Goriller İçinde* romanıyla da uyumlu olduğu görülmüştür. Romanın kahramanı Ahmet Nebil'in anlattığı hikâyedeki olağanüstü durumların masaldan tamamen farklı oluşu, fantastik romanın temel özelliklerindendir. Buna göre *Goriller İçinde* romanında, başta gerçekliğin inşa edilme biçimi, Todorov'un vurguladığı gibi, okurda kararsızlık yaratacak düzeyde tutulmuştur. Sıradan bir insan olan Ahmet Nebil'in bizzat anlatıcı olması, anlatılan hikâyede yaşanan korku-dehşet-merak duygularını pekiştirir, ki bu durum Todorov'a göre fantastik romanın özelliklerindendir. Merak ve heyecan duygusunun sürekli canlı tutulması fantastik romanın temel ölçütlerindendir ve *Goriller İçinde* romanında da Ahmet Nebil'in her aşamada yeni bir tehlikeyle karşı karşıya kalışıyla bu özellik karşılanır. Tüm bu özelliklerin de dönemin Darwinist görüşlerine itiraz ve hatta bu görüşlerle alay etmek üzere kurgulandığını serimlemek, bu araştırmanın ana ereğidir.

Abstract

Halit Eyüp wrote four novels: *Sevda-yı Nihan*, *Goriller İçinde*, *Nermin* and *Şadi*. He was one of the writers of the Mutavassitin Group, advocating a more restrained approach to both the West and the East. Eyüp expressed his ideas across various genres, but *Goriller İçinde* stands out as particularly significant within his novelistic work. This novel draws upon Ahmet Mithat Efendi's text "Bir Acibe-i Saydiye", echoing Ahmet Mithat Efendi's reflections on the theory of evolution. Set against the backdrop of the period's Darwinism debates, the novel adopts a cynical perspective on the discussions surrounding human origins, employing conventions of fantastic literature. This study examines *Goriller İçinde* through the lens of Tzvetan Todorov's theory of the fantastic. The analysis reveals that the novel aligns with Todorov's criteria for the genre, particularly in its treatment of supernatural events, which are narrated by the protagonist Ahmet Nebil and diverge sharply from conventions of fairy tales, marking a defining feature of the fantastic novel. Correspondingly, the construction of reality in *Goriller İçinde* is deliberately maintained at a level that provides hesitation and ambivalence, which are emphasized by Todorov. The fact that Ahmet Nebil, an ordinary individual, serves as the narrator heightens the emotions of fear, horror, and curiosity within the story, which is another quality that Todorov identifies as central to the fantastic. Preserving this sense of curiosity and suspense is another key criterion of the fantastic, and in *Goriller İçinde*, this is achieved through Ahmet Nebil's recurrent encounters with dangers as the story unfolds. The primary aim of this study is to demonstrate how these features are strategically constructed to critique, and even satirize, the Darwinist views prevalent during the period.

Anahtar Kelimeler

Yenişehirilzade Halit Eyüp • *Goriller İçinde* • Ahmet Mithat Efendi • Fantastik roman • Tzvetan Todorov

Keywords

Yenişehirilzade Halit Eyüp • *Goriller İçinde* • Ahmet Mithat Efendi • Fantastic novel • Tzvetan Todorov

Yazar Notu

Yenişehirilzade Halit Eyüp'ten haberdar olmamı sağlayan Doç. Dr. Erol Gökşen'e teşekkür ederim.

Atf | Citation: Türker, Elif. "Goriller İçinde: One of the Earliest Examples of the Fantasy Genre in Turkish Literature". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature* 65, no. 1 (2025): 163-180. <https://doi.org/10.26650/TUDED2025-1570962>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Türker, E.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Elif Türker eturker@dogus.edu.tr

Author Note I would like to express my sincere appreciation to Assoc. Prof. Dr. Erol Gökşen for drawing my attention to Yenişehirizade Halit Eyüp.

Extended Abstract

Yenişehirizade Halit Eyüp, who remarkably produced twelve works during his brief twenty-four years of life, began his writing career at the age of seventeen with the *Hizmet* newspaper, which was published by Halit Ziya. Throughout his literary journey, Halit Eyüp authored four novels: *Sevda-yı Nihan*, *Goriller İçinde*, *Nermin*, and *Şadi*. Although he held Halit Ziya in high regard, he did not emulate his writing style; instead, he drew inspiration from Ahmet Mithat Efendi, whom he greatly admired.

Halit Eyüp, a prominent figure within the Mutavassitin Group, advocated for a more moderate engagement with both Western and Eastern influences, expressing his ideas across various literary genres. Among his novels, *Goriller İçinde* warrants particular attention due to its thematic content, narrative approach, and its intertextual connection with Ahmet Mithat Efendi's work, "Bir Acibe-i Saydiye," in which Mithat Efendi cites Paul du Chaillu's writings as a scientific source. In his text, Ahmet Mithat Efendi fictionalizes a true story recounted by du Chaillu. Following this, Halit Eyüp composes *Goriller İçinde*, where he similarly explores the narrative of a young man named Ahmet Nebil, who assimilates with gorillas and, over time, becomes more gorilla-like than human. This narrative not only reflects Eyüp's engagement with thematic elements introduced by Ahmet Mithat Efendi but also showcases his unique storytelling style within the context of late Ottoman literature.

On a day when Ahmet Nebil and his friends decide to engage in a storytelling game, one of the young men begins to recount a tale titled "Gülle ile Seyahat," which initially resembles a fairy tale but is soon interrupted. This interruption occurs because the group has lost interest in narratives that evoke a fairy-tale quality. Ahmet Nebil, who has a penchant for recounting all his life experiences, then takes the floor and begins to narrate an account of his visit to a zoo in Paris. During this visit, while standing in front of the gorilla enclosure, he is unexpectedly seized by a giraffe, which throws him into the gorilla cage. Although Ahmet Nebil is initially filled with terror as he sees the approaching gorillas, he is not harmed; instead, the gorillas escort him to a hut located deep within the enclosure and present him to two gorillas waiting at the entrance. These gorillas then take Ahmet Nebil inside the hut, where he is introduced to the chiefs of the gorilla community. This surreal encounter serves as a pivotal moment in the narrative, highlighting themes of fear, survival, and the intersection of human and animal worlds. Upon seeing Ahmet Nebil, the chief gorilla promptly removes his own clothing and creates a space for Ahmet Nebil to sit. In this moment, Ahmet Nebil realizes that the gorilla does not intend to harm him; however, he becomes increasingly preoccupied with thoughts of how he will escape the enclosure and what he will eat and drink during his captivity. Eventually, the gorilla compels him to consume the food provided in the hut. As time passes, a rudimentary form of communication develops between Ahmet Nebil and the gorilla, allowing them to interact more effectively. Ahmet Nebil remains in the hut for a period of eighteen months. Over this time, his hair and beard grow long, his skin toughens from prolonged contact with the rough surfaces of the hut, and he begins to physically resemble the gorillas around him. This transformation culminates when the chief gorilla dies, prompting officials to arrive and collect the body. Mistakenly perceiving Ahmet Nebil as a gorilla that merely resembles a human, they summon a scientific committee to investigate the situation. In a moment of irony, the scientific delegation, failing to recognize his humanity, examines Ahmet Nebil as if he were an animal. After initially finding amusement in their oversight, he eventually asserts his identity and explains that he is indeed human. This revelation prompts the scientific delegation to re-evaluate their assumptions and ultimately reintroduces Ahmet Nebil to the outside world.

When considering a 19th-century Ottoman novel that references gorillas, it is essential to analyze whether it embodies the characteristics of a fantasy novel. When realism was the dominant literary approach and scientific inquiry was gaining prominence, the construction of a narrative that evokes the theory of evolution is noteworthy. It raises questions about the author's intentions and the broader implications of the text. Although it remains uncertain whether Halit Eyüp consciously recognized his work as a fantasy novel, it is evident that he sought to critique the period's glorification of European scientific advancements, particularly the theory of evolution. The novel suggests a concurrence with Ahmet Mithat Efendi's views on evolution, yet it also presents a sardonic critique of the notion that humans descended from gorillas. Through his narrative, Halit Eyüp playfully challenges this idea, positing instead that the regression of humans to a primitive state is more plausible than the civilizing of animals. In this way, he constructs a fantastic narrative that not only entertains but also engages with significant cultural and scientific discourses of his time.

In this study, the novel *Goriller İçinde* is examined through the lens of the criteria established in Tzvetan Todorov's seminal work *The Fantastic*. This analysis reveals that these criteria align with the characteristics present in *Goriller İçinde*. Firstly, the interruption of a fairy tale-like story by one of Ahmet Nebil's friends serves as an initial indication

of the significance of reality within the narrative but also underscores the distinct nature of the extraordinary events that follow. This distinction is a fundamental characteristic of the fantastic genre: the fantastic narratives may depict extraordinary situations while the fairy tale is considered inherently fictional because of a consensus between the reader/listener and the author/narrator. Conversely, the fantastic novel operates under the assumption that, even if the described events are extraordinary, they could potentially be real. In *Goriller İçinde*, the construction of reality is maintained at a level that generates hesitation, as Todorov asserts. Ahmet Nebil's tendency to narrate his experiences contributes to the uncertainty surrounding the veracity of the story he recounts. Since the narrator is exposed to the supernatural as an ordinary person, fear and horror are more amplified within the narrative, which Todorov underscores as a hallmark of the fantastic novel. As the core element of the fantastic, the ambiguity of events sustains hesitation, and in *Goriller İçinde*, this element is realized through Ahmet Nebil's continuous confrontation with various dangers at every turn. Consequently, a novel crafted to critique the theory of evolution can be regarded as one of the earliest examples of fantastic literature in Turkish literary tradition.

Giriş

Türk edebiyatına roman türünün girişi ve işlevi hakkında çok sayıda çalışma ve inceleme bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre, Osmanlı Devleti’nde roman türü Batılılaşma/modernleşme çabasında işlevli bir araçtır çünkü o döneme kadar üretilmiş edebiyat ürünlerine göre daha “gerçekçi” bir formdur. Osmanlı aydınları, Batılılaşma yolunda halkı eğiteceğine inandıkları roman türünün gerçekçiliğini ön plana çıkarırken Osmanlı anlatı geleneğinde önemli bir yeri olan masal ve halk hikâyesi türlerini gerçekçi olmadıkları gerekçesiyle reddetme eğilimine girmiştir. Fakat bir gelenekten kopmak, sanıldığı kadar hızlı ve keskin olamayacağı için söz konusu dönemde üretilen metinler arasında masallar ve halk hikâyeleriyle roman türü arasında geçişkenlik gösteren örnekler bulunmaktadır. İşte bu metinler, masallar ve halk hikâyelerindeki olağanüstü unsurları roman formuyla birleştirirken farkında olarak ya da olmayarak roman türünün alt kategorilerinden biri olan “fantastik roman” türünde eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

“Türk Edebiyatında Fantastik Roman” başlıklı makalesinde, “Fantastik roman türünde ise Giritli Aziz Efendi’nin *Muhayyelat-ı Ledünn-i İlahi* adlı eserinden başka bir metin kaleme alınmamıştır” diyen Veli Uğur ayrıca şu iddiada bulunur:

Türk edebiyatında fantastik unsurlar her zaman var olmuştur. Evliya menkıbelerinde, Dede Korkut Hikâyelerinde halk masallarında fantastik çok sayıda olaya ve kahramana rastlanır. Ancak tüm bu zenginlik roman türü içerisinde sadece yan bir unsur olarak değerlendirilmiş, fantezi kendi başına bir tür olamamıştır.¹

Türk romanında fantastik türün olmadığını iddia etmek için var olan bütün romanları incelemiş olmanın gerekliliği bir yana, evliya menkıbeleri ile Dede Korkut hikâyeleri ya da halk masallarındaki fantastik unsurlarla söz konusu roman türüne bakmak, fantastik edebiyatın ana kurgu ilkelerini hatalı yorumlamak demektir.

Pelin Aslan Ayar, *Türkçe Edebiyatta Varla Yok Arası Bir Tür: Fantastik Roman (1876-1960)* adlı kapsamlı çalışmasında fantastik romanın özelliklerini detaylıca anlattıktan sonra, bu türün Türk edebiyatındaki görünümünü araştırır. Ayar’a göre Türk edebiyatında fantastik türün ilk örneği *Muhayyelat-ı Aziz Efendi*’dir.² Ayar, Tanzimat sonrası gelişen roman türüne yüklenen eğitici işlev nedeniyle gerçekçiliğin ön plana çıktığını ve olağanüstülüğün önemli bir unsur olduğu fantastik türe yazarların sırt çevirdiğini belirtir. Ahmet Mithat Efendi’nin ise her ne kadar gerçekçiliğe önem verse de hayalden vazgeçmediğini ve *Muhayyelat*’ın izinden giderek fantastik türe dahil edilebilecek romanlar yazdığını belirtir.³

“Fesli Maymunlar: Son Dönem Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e Evrim Edebiyatı ve Edebiyatın Evrimi (1894-1934)” başlıklı yüksek lisans tezindeki saptamasıyla Zeynep Nur Şimşek’in, Ahmet Mithat Efendi’nin “Bir Acibe-i Saydiye” adlı metni ile Halit Eyüp’ün *Goriller İçinde* adlı romanı arasındaki ilişkiyi ilk keşfeden araştırmacı olduğu söylenebilir. Fakat Şimşek, *Goriller İçinde*’yi, iç hikâyesinde bilimsel bir teoriyi -evrim teorisini- ele aldığı için gerçekçi bir metin olarak kabul eder ve şöyle der: “Olağandışı görünen olaylara dahi bilimsel açıklamalar getiren, neden-sonuç ilişkisi belli bu tarz metinler, on dokuzuncu yüzyılla birlikte fantastik edebiyatı yerinden eder”.⁴ Oysa Tzvetan Todorov’un belirttiğine göre “Fantastik edebiyat, hayal gücüne bir övgü olmak şöyle dursun, metnin büyük bölümünü gerçekliğe dayandırır”.⁵ Dolayısıyla neden-sonuç ilişkisinin fantastik edebiyatı yerinden kaldırmadığı, bilakis fantastik edebiyatın koşulu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu romanın fantastik türe dahil edilmesi gerekliliği kabul edilebilir.

¹Veli Uğur, “Türk Edebiyatında Fantastik Roman”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 42, no: 1 (2010): 136.

²Pelin Aslan Ayar, *Türkçe Edebiyatta Varla Yok Arası Bir Tür: Fantastik Roman (1876-1960)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 90.

³Ayar, *Türkçe Edebiyatta Varla Yok Arası Bir Tür: Fantastik Roman (1876-1960)*, 91.

⁴Zeynep Nur Şimşek, “Fesli Maymunlar: Son Dönem Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e Evrim Edebiyatı ve Edebiyatın Evrimi (1894-1934)” (Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, 2021), 66, Ulusal Tez Merkezi (693862).

⁵Tzvetan Todorov, *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, çev. Nedret Öztokat (Metis, 2023), 162-163.

Muhayyelat-ı Aziz Efendi ve *Çengi*'den sonra *Goriller İçinde*'nin fantastik roman kategorisinde sıralamaya dahil edilmesi böylece mümkün görünmektedir.

Yenişehirizade Halit Eyüp'ün 1898'de yayımlanan *Goriller İçinde* romanı, Türk edebiyatında ilk "fantastik roman" örnekleri olarak değerlendirilen Aziz Efendi'nin *Muhayyelat-ı*, Ahmet Mithat Efendi'nin *Çengi*'si ya da Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Gulyabani*'si gibi romanlardan farklı bir konumda yer almaktadır. Fantastik türün Türk edebiyatındaki ilk örnekleri olarak kabul edilen söz konusu romanlarda, masallar ve halk hikâyelerinde de bulunan cin, peri, ruh gibi olağanüstü unsurlar yer alırken *Goriller İçinde*'de bunlar yer almaz. Fantastik kurgunun başat unsurlarından, okurun anlatılan olağanüstü durumların gerçekliğine ikna edilmesi, bu olağanüstü durumların hem okurda hem de romanın kahramanında korku-dehşet-merak duygularını uyandırması gibi özelliklerin hepsi *Goriller İçinde* romanında da görülür. Fakat bu ilkeler cin, peri, ruh gibi masalsı unsurlarla değil, dönemin önemli tartışma konularından biri olan, insanın kökenine dair görüşler üzerinden verilir. Darwinci teorilerin popülerlik kazandığı bu dönemde, *Goriller İçinde* romanıyla insanın gorillerden evrildiği görüşünün karşısında yer alan Halit Eyüp, insanın gorilden gelmediği fakat gorillerin arasında belli bir süre kalmasının sonucunda insanın gorilleşebileceği yani bütün medeni özelliklerini kaybedebileceği iddiasındadır. Böylece romanda, evrim teorisi üzerinden Avrupa modernleşmesi ve Avrupa'nın bilime bakışı eleştirilirken fantastik kurgu ilkeleri kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Halit Eyüp'ün söz konusu romanda Darwinci teorilere ne açıdan ve nasıl itiraz ettiği ele alınacak ve nihayetinde romanın hangi yönleri bağlamında fantastik kurgu ilkeleriyle örtüştüğü üzerinde durulacaktır. Romanı fantastik kılan özellikler ele alınırken Tzvetan Todorov'un *Fantastik* adlı çalışmasında belirlendiği ölçütler temel alınacaktır. Fakat öncelikle Türk edebiyatı kanonunda yer almadığı için pek tanınmayan Halit Eyüp hakkında bazı bilgileri paylaşmakta fayda görüyoruz.

1. Halit Eyüp Hakkında

Yazı hayatına on yedi yaşında, *Hizmet* ve *Ahenk* gazetelerinde başlayan Halit Eyüp, Mahmut Esat Efendi'nin himayesiyle İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'a kaydolar. Öğrenciliği sırasında da *Servet* ve *Malumat* gazetelerinde yazmayı sürdürür.⁶ Ne var ki Ahmet Mithat Efendi'nin kızıyla evliliğinin üçüncü ayında,⁷ hukuk fakültesinden mezun olduğu gün, henüz yirmi dört yaşındayken verem nedeniyle hayatını kaybeder.⁸ Halit Eyüp kısa ömrüne çok sayıda çalışmayı sığdırmıştır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın "Müstaid bir genç idi. Arabî, Farisî, Fransızca, İngilizce tekellüm ve kitâbete muktedir ve muhibbi mahviyet, uslu bir genç olduğu menkuldür"⁹ sözleriyle tanıttığı Halit Eyüp'ün çok sayıda şiiri ve gazete yazısının yanı sıra, kitap olarak basılan eserleri şunlardır: *Alp Dağlarında Temaşa ve Edvar-ı Arz* (1897), *Odet* (1900), *Bir Sahne-i Cinayet* (1901) [çeviri]; *Kayıkla Bir Cevlan* (1899) [Köy mektupçusu mahlasıyla], *Gutenberg: Fenn-i Tab'ın Mucidi* (1893), *Yadigâr-ı Zafer* (1897), *İslâm ve Fünûn* (1897), *Tarihçe-i Afganistan* (1898); *Sevda-yı Nihan* (1898), *Goriller İçinde* (1898), *Nermin* (1899) ve *Şadi* (1900) [roman].¹⁰

Ahmet Mithat Efendi'nin oğlu Kâmil Yazgıç'ın, babasıyla ilgili anılarını anlattığı hatıralarında Halit Eyüp'e dair şu sözler yer alır:

⁶İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (Dergâh Yayınları, 1988), 515.

⁷Kâmil Yazgıç, *Oğlunun Kaleminden Ahmet Mithat Efendi ve Dönemi*, haz. Erol Gökşen (Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020), 326.

⁸İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 515.

⁹İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 515.

¹⁰Ahmet Koçak, "Yenişehirizade Halit Eyüp", *Kayıkla Bir Cevlan* içinde, haz. Ahmet Koçak (Akıl Fikir Yayınları, 2016), 16-17.

Bundan kırk beş sene evvel *Servet-i Fünun* mecmuasını karıştıranlar orada Yenişehirli Zâde Halit Eyüp imzasıyla birçok şiirler, nesirler ve şehir mektupları okumuşlardır. O zaman bu yazıları okuyan babam Ahmet Midhat, Halit Eyüp'e karşı kalbinde büyük bir sevgi beslemeye başlamış, "Bu çocuk şiirde Cenap Şahabettin'le Tefik Fikret'e, nesirde dahi bana hocalık yapacak istidat gösteriyor," demişti. Tesadüf, bir gün Halit Eyüp'ü Mahmut Esat Efendi delaletiyle babama tanıttı. Fikir ve kalem âşığı olan Ahmet Midhat derhal bu gence karşı kalbinde büyük bir alaka gösterdi.¹¹

Hafızası Kâmil Yazgıç'ı, Cenap Şahabettin ve Tefik Fikret gibi isimler sebebiyle yanıltmış olmalıdır zira Halit Eyüp'ün *Servet-i Fünun* dergisinde değil *Servet* gazetesinde yazıları yayımlanmıştır. Halit Ziya'nın *Kırk Yıl* adlı hatıratında çocukluk dostu olarak özlemle andığı Halit Eyüp, yazı hayatına İzmir'de Halit Ziya tarafından çıkarılan *Hizmet* gazetesinde başlamıştır.¹² Her ne kadar Halit Ziya'ya ithaf ettiği *Sevda-yı Nihan* adlı romanının girişinde yazara duyduğu hayranlığı beyan etmişse de¹³ ne içerik ne de üslup olarak *Servet-i Fünun* edebiyatı kapsamında değerlendirilebilecek metinler yazmıştır. Bu çalışmada ele alınacak *Goriller İçinde*'de Halit Eyüp, *Servet-i Fünun* roman anlayışından tamamen farklı olarak, dönemin Darwinizm tartışmaları bağlamında insanın kökenine dair yürütülen tartışmalara, fantastik edebiyatın kurgu ilkeleri aracılığıyla alaycı bir yaklaşım getirmiştir. Bu bahsi açabilmek için romanın yapısal özelliklerine değinmek yararlı olacaktır.

2. *Goriller İçinde*'nin Yapısal Özellikleri

Goriller İçinde, Halit Eyüp'ün 1898 yılında kitap olarak yayımlanmış az hacimli bir romanıdır. Latin alfabesine aktarılmış bağımsız bir baskısı olmadığı için romanı özetlemek gerekmektedir. Roman, Ahmet Nebil adındaki genç bir muharririn çocukluk çağındaki okul arkadaşlarıyla dostluklarını sürdürdüğünün ve her cuma buluşarak birlikte vakit geçirdiklerinin bilgisiyle açılır. Ahmet Nebil, hikâye anlatma kabiliyeti sayesinde arkadaşlarını eğlendirdiği için grubun en gözde ismi olarak tanıtılır ve hikâyenin geçtiği gün de arkadaşları tarafından heyecanla beklenir. Nihayet buluşma mekânına geldiğinde Ahmet Nebil, gecikmesinin nedenini hikâyeleştirerek anlatır. Ardından nasıl vakit geçireceklerini düşünürlerken arkadaşlardan biri, kura çekerek her birinin irticalen bir hikâye anlatmasını önerir. Kurada ilk çıkan kişi, bir hikâye bulamayınca ikinciye geçer. O da "Gülle ile Seyahat" diye masalvari bir hikâye anlatmaya başlar fakat kendisi de arkadaşları da bunu sıkıcı bulunca sıra Ahmet Nebil'e geçer. Ahmet Nebil hemen hikâyesini anlatmaya başlar.¹⁴ Buna göre, Paris'te bulunduğu ve zoolojiye merak saldığı günlerde, hayvanat bahçesinde gezerken bir zürafa, Ahmet Nebil'i ensesinden tutup yaklaşık otuz metre kaldırarak gorillerin kafesine atar. Ahmet Nebil kendine geldiğinde etrafını gorillerin sardığını görür. Goriller Ahmet Nebil'i kollarından tutup kafesin derinliklerine doğru götürür. Burada başka iki gorile teslim edilen Ahmet Nebil, bir kulübeye alınır ve burada daha cüsseli bir başka gorile sunulur. Bir zaman sonra Ahmet Nebil bu gorilin diğer bütün gorillerin reisesi olduğunu anlar. Eşini kaybettiği için üzgün olan goril, diğer gorillerin Ahmet Nebil'i kendisine eş olarak getirdiklerini tahmin eder çünkü goril Ahmet Nebil'e zarar vermez ve ona birtakım işaretlerle yanına oturmasını söyler. Daha sonra Ahmet Nebil'in kıyafetlerini çıkarır ve bu kıyafetlerden ona oturacak bir alan yapar. Yemek geldiğinde Ahmet Nebil'e zorla yedirir. Hayati tehlikesi olmadığını anlayan Ahmet Nebil rahatlar ve bir süre sonra gorille aralarında bir iletişim yöntemi gelişir. Zamanla, uzayan saç-sakalı, kuru yerlerde yatıp kalkması yüzünden

¹¹ Yazgıç, *Oğlunun Kaleminden Ahmet Mithat Efendi ve Dönemi*, 323.

¹² Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, haz. Abdullah Uçman (Yapı Kredi Yayınları, 2017), 224.

¹³ Halit Eyüp'ün ilgili sözleri şu şekildedir: "Bu hikâyeciği nam-ı âli-yi edibanelerine takdim edişim kudretbülent hamenize olan fart-ı meftuniyetimden ileri geliyor. Bu maksatla ithaf edilen bir takdime ne kadar değersiz, ne derece naçiz olsa yine kabul edilir zannedirim." (Yenişehirli Zâde Halit Eyüp, *Sevda-yı Nihan*, Tahir Bey Matbaası, 1316/1898, 4)

¹⁴ İlk Türk romanlarından biri kabul edilen, Emin Nihat Bey'in *Müsameretnâme*'sinde de benzer bir teknik söz konusudur: "Gerçekçi bir ifadenin ve anlatışın denendiği bir başka hikâye kitabı da Emin Nihat'ın (ö. 1875) *Müsameretnâme*'sidir. 19870-1871 arası cüz cüz yayımlanan bu kitap, *Binbir Gece Masalları*'nın içiçe geçmiş hikâyelerini andıran bir yapıdadır. Dış çerçeve *Müsameretnâme* adıyla toplanan hikâyelerin anlatıldığı kış sohbetleridir. 'Leyali-i fas-ı şitâ bir müsait mevsim-i müsameret-pirâ olup hem o evân-ı bürudet-nişanı bir hoşça imrar etmek ve hem de deveranından istifade eylemek üzere' diye başlayan ilk cümlesinde, ahbabların her akşam bir başka yerde toplanıp, gece boyunca gazete okuyup sohbet ettikleri, bazı geceler de gençliklerinde başlarından geçen sergüzeştlerini anlattıkları belirtilir. 'Eğlenme' anlamına gelen 'müsameret' kelimesi, bu toplantılarda bizzat kendi maceralarına yöneldiği için, gerçeklerden, yaşananlardan yararlanmak söz konusudur." (İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, Dergâh Yayınları, 2014, 184).

sertleşen derisiyle Ahmet Nebil gorile benzemeye başlar. On sekiz ayın sonunda reise goril ölür. Gorilin ölüsünü almak için kulübeye gelen görevliler Ahmet Nebil'i görünce şaşırırlar fakat Ahmet Nebil konuşacak olursa, bu cahil insanların kendisini öldüreceğinden endişelenerek sesini çıkarmaz. Birkaç saat sonra bu görevliler yanlarında beyaz önlüklü bilim insanlarıyla çıkagelir. Ahmet Nebil bu insanlara bir oyun oynamak istediği için sesini çıkarmaz. Profesör ve öğrencileri Ahmet Nebil'i inceler fakat bir sonuca varamayacaklarını anladıklarında gitmeye karar verirler. Ahmet Nebil de artık bu meseleyi uzatmak istemediği için konuşur ve kendisinin goril olmadığını, buraya yanlışlıkla düştüğünü anlatır. Büyük şaşkınlık yaşayan bilim heyeti Ahmet Nebil'i oradan hemen çıkararak basına bu durumu anlatır. Ahmet Nebil'in gorile benzeyen fotoğrafı ile modern insan görünümündeki fotoğrafı yan yana olacak şekilde günlerce gazetelerde yer alır. Ahmet Nebil, hikâyesini burada bitirir ve arkadaşlarının kuvvetli alkışlarla hikâyeyi takdir ettikleri bildirilerek roman sonlanır.

En genel hatlarıyla böyle özetlenebilecek roman, dış çerçevede hâkim anlatıcının olduğu, iç çerçevede de kahramanın anlatıcı olduğu bir kurguya sahiptir. Bu açıdan, *Bin Bir Gece Masalları*, *Tûtînâme* gibi geleneksel anlatılardaki çerçeve hikâye tekniğine benzer bir teknik kullanılmışsa da biçim ve içerik arasındaki uyuma yakından bakıldığında bu geleneksel anlatı formuyla söz konusu romanın bir ilgisi olmadığı görülür.

Romanda geleneksel anlatı formunun kırılma çabası, rasyonelliğin ısrarla vurgulanışından da anlaşılır. Böylece masalvari bir anlatının sınırlarından çıkılacak ve gerçekliğin altı çizilecektir. Bu durum, artık birer meslek sahibi olmuş arkadaş grubunun her cuma buluşmalarına dair kendi mesleklerince bir açıklama getirmeleriyle romanın hemen girişinde görülür. Buna göre Doktor Sabri yorulan bedeninin dinlenmesi gerekliliğine dair tıbbi bir açıklama getirirken muharrir Ahmet Nebil, çalışmanın ardından gelen dinlenmenin önemini vurgular; şair Vecdi Bey de şairane bir yaklaşımla bu tatil günlerinin kıymetini anlatır.¹⁵ Böylece romanda anlatılacakları, okurun rasyonel bir zeminde algılaması için hazırlık yapılır. Aynı şekilde, arkadaşlarının Ahmet Nebil'i bekledikleri sırada kendi düşünce âlemlerine daldıkları anlatılırken “Gariptir insanın yemeye, içmeye ihtiyacı olduğu kadar bazen de düşünmeye muhtaç olduğu zamanları vardır” sözleriyle de yine bir akıl vurgusu yapılmakta ve okur az sonra anlatılacaklara hazırlanmaktadır.¹⁶

Bununla birlikte Ahmet Nebil'den önce hikâye anlatacak arkadaşının “‘Gülle ile Seyahat’ diye küplere binip de göklerde uçan eski masallara yeni bir nazire yapar gibi bir hikâyeye başla[masının]; fakat bunun da nihayetini getiremeyerek iki dakika sonra yarıda bırakıp sükût etmeye mecbur ol[masının]” ardından Ahmet Nebil'in sözü alıp “Bir vakit Paris'te bulunurdum. ‘Zooloji’ye pek ziyade merakım olduğundan bir gün Paris'in hayvanat bahçesine gitmiş idim” diyerek hikâyesini anlatmaya başlaması önemlidir.¹⁷ Zira burada dikkat edilmesi gereken nokta, “masallara yeni bir nazire yapar gibi” başlanan bir hikâyenin yarıda kesilmesinin ardından Paris gibi, Osmanlı için modernizmin sembolü olan bir şehirde, “zooloji” ifadesiyle doğrudan bilime vurgu yapılmasıdır.¹⁸ Olağanüstü masallara yeni de olsa herhangi bir bakış ilgi çekmemektedir artık; bilimin

¹⁵Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde* (Tahir Bey Matbaası, 1316/1898), 6-7.

¹⁶Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 13.

¹⁷Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 21.

¹⁸Bu noktada, dönemin çok konuşulan ve tartışılan ismi Émile Zola'nın “deneyel roman” diye adlandırdığı ve “fennin ilerlemesine çok yaramış olan deneyin aynının romana uyarlanması” gerekliliğini savunan görüşünün, Beşir Fuad ve Nabizade Nazım gibi isimler üzerinde çok etkili olduğu akıllara gelebilir (Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, 1985, 31). Zola'nın görüşlerini sistemleştirirken Charles Darwin'in evrim teorisinden etkilendiği yolunda bir genel kanı vardır fakat Niall Sreenan, doktora tezinde şöyle bir iddiada bulunur: “Charles Darwin ve Emile Zola'nın eserleri arasındaki ilişkiye dair yakın zamanda yapılan bir yeniden değerlendirmede, David Baguley, Armand Lanoux tarafından aktarılan bir anekdota atıfta bulunur. Baguley, bu anekdot sebebiyle, İngiliz evrimci doğa bilimcisi ile Fransız edebi doğalcısı arasında bağlantı kurma eğiliminde ısrarcı olduğunu ancak bunun sorgulanabilir olduğunu öne sürer. Lanoux, Zola ile Goncourt Kardeşler arasında gerçekleşen bir karşılaşmayı anlatır. Bu anlatıya göre, Zola'nın Kardeşler'e evrimci doğalcılığın ortak edebî çabaları için önemini hatırlattığı ve şu sözleri söylediği aktarılır: “Karakterlerimizin yapısı cinsel organlar tarafından belirlenir. Bu Darwin'den! İşte bu edebiyattır!” Ancak bu anekdot her ne kadar düşündürücü olsa da büyük olasılıkla gerçekten yaşanmamıştır. Baguley'nin asıl vurgusu, 19. yüzyılın en ünlü bilim insanı ile aynı yüzyılın en ünlü bilimsel yazarı arasında bağlantı kurmanın cazip görünebileceği ancak genellikle hatalı bir girişim olduğudur. Baguley, Zola'nın Darwin'in eserlerini okuyan biri olmadığını ve Darwin'in teorilerinin Zola'nın edebî yazıları için tuttuğu kapsamlı hazırlık notlarında yer almadığını belirtir. Darwin, Zola'nın tüm külliyatında yalnızca birkaç kez geçmektedir ve Baguley, Zola'nın ayrıntılı hazırlık taslaklarında (ébauches) Darwin'in hiçbir şekilde yer almadığını vurgular (Niall Sreenan, *Ineradicable humanity: Literary responses to Darwin in Zola, Hardy, and the utopian novel*, (Doktora tezi, University College London, 2016), 54.

ve aklın önde olduğu anlatılar önemszenmektedir. Bilimsel bilginin önemine yapılan vurgu, iç çerçevede anlatıcı Ahmet Nebil'ken hâkim anlatıcının araya girerek anlattıklarında da görülür:

Biz burada Ahmet Nebil'i bir müddet kendi tetkikatına terk ederek 'goriller'in hakkında bazı mertebe-i malumat-ı fenniye edinmeye mecburuz. Çünkü hikâyenin bundan sonrası goriller tabayii hakkında biraz malumat istihsaline lüzum gösteriyor. İşte bu sebeple goriller hakkında bir eser-i fennîden atideki satırları iktibas ediyoruz.¹⁹

Zeynep Nur Şimşek'in yüksek lisans tezinde keşfettiği üzere, Halit Eyüp'ün gorillere dair verdiği bilgilerin tamamı Ahmet Mithat Efendi'nin "Bir Acibe-i Saydiye" adlı metninden alınmıştır²⁰ Ahmet Mithat Efendi metninde, Afrika'ya dair yazdığı seyahatnamesinde Paul du Chaillu'nun gorilleri anlatışını özetler önce. Ahmet Mithat Efendi, Chaillu'nun verdiği bilgilerin bilimselliğini özellikle vurguladıktan sonra, bu seyahatnamede geçen bir olayı hikâyeleştirir. Halit Eyüp de Ahmet Nebil'in hikâyesine geçildiğinde hikâyeyi yarıda keserek Ahmet Mithat'ın ismini vermeden "Bir Acibe-i Saydiye"de yer alan paragrafları aynen kullanarak gorillere dair bilimsel bilgi verir ve bu bilgilerin önemli olduğunun altını çizer.

Ahmet Mithat Efendi her ne kadar "Bu zenciler gorilin bazı pek fevkalâde âsâr-ı feraset ve zekâvetini gördükçe yabanî bir hayvanda ferasetin bu derecesini ümit eyleyememek lüzumundan naşı bunların insandan bozma olduklarını hükmediyorlar ise de bu hükümleri bazı Avrupa hükemâsının insanları gorilden veya şempanzeden bozmadır itikadında bulunmaları kadar yanlışır"²¹ dese de "Bir Acibe-i Saydiye" adlı metninin tamamında, goriller tarafından bir şekilde kaçırılan insanların zamanla gorilleştiğine dair "bilgiler" verir ve bu bilgilerden yola çıkarak yazdığı hikâyesinde yine gorilleşmiş bir yerliyi anlatır.

Halit Eyüp'ün romanında da zamanla gorile benzeyen bir insanın hikâye edilmesi ve Ahmet Mithat Efendi'nin metninden doğrudan alıntı yapılmasından yola çıkarak iki yazarın evrim teorisine dair benzer bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek mümkün. Fakat Halit Eyüp, Ahmet Mithat Efendi'nin sık sık yinelediği "bilim" vurgusunu daha başarılı bir biçimde kurmacalaştırmış ve sonuçta fantastik bir roman kaleme almıştır. Şimdi *Goriller İçinde*'de evrim teorisine nasıl bakıldığına değinmekte fayda görüyoruz.

3. Gorilden İnsana mı İnsandan Gorile mi?: Darwinci Teoriye Farklı Bir İtiraz

İçinde "goril" geçen bir 19. yüzyıl romanının evrim teorisinden ayrı düşünülmesi pek mümkün değildir. Kaldı ki bu çalışmada ele alınan romanda, insandan gorile bir dönüşüm hikâye edildiği için söz konusu teorisinin tersinin iddia edildiğini düşünmek kaçınılmazdır. Mehmet Ö. Alkan, Darwin'in 1859 tarihli *Türlerin*

¹⁹Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 24.

²⁰Şimşek, "Fesli Maymunlar", 67. Halit Eyüp'ün *Goriller İçinde*'de Ahmet Mithat Efendi'nin metninden alıntılıdığı kısım şöyledir: "Goriller maymunların şempanze nev'inden daha başka şeylerdir. Bir kere cesametçe şempanzeye nispetle deve gibi kalır. Ayakta durdukları zaman boyları yedi İngiliz kademine kadar irtifa kesbettiği görülür ki iki metreyi bir hayli mütecaviz demektir. Vücut ise şu boya nispet kabul edemeyecek derecelerde kalın ve kuvvetlidir. Kollarını açtığı zaman teşkil eylediği kulaç vücudundaki irtifanın bir buçuğuna müsavi bir tul teşkil eder. Gorillerin adalatında o kadar kuvvet vardır ki henüz çocuk sayılan bir gorili alelade kuvvet sahibi insanlardan on neferinin pek güçlülükle zaptedebileceğini tahmin eden tabiiyyun ifratla bulunmak şöyle dursun tefritte bulunmuşlar diye şayan-ı muaheze görülebilirler. Bu hayvan şempanzelerden pek çok kuvvetli olduğu gibi pek ziyade akıllıdır da! Dört ayağı üzerinde nadiren yürür. Alelade iki ayak üzerinde yürüyüp ekseriya ellerini arkasından böbrekleri hizasında bağlar da öyle bir refat-ı kâmilane icra eder. Bazen dahi eline kocaman bir baston alıp adeta çobanlar gibi ona dayanarak gider. Asıl silah-ı müdafaası yumruğudur. Bir yumrukta bir adamı öldürmesi işten bile olmayıp elleriyle insanın kol ve bacak gibi herhangi uzvundan tutsa koparıp ayırmaya kuvveti kifayet eder. Yalnız bir elinin tırnaklarıyla bir zencinin karnını çektiği gibi yırtarak bağırsaklarını dışarıya döktüğü görülmüştür.

Yerli Arapların rivayetlerine göre goriller köylere takarrüpleri halinde gözlerine kestirdikleri kadın veya kızı kapıp ormanlara götürdükleri bile nevadirden değil imiş. Birus nam seyyah gorillerin Arap karılarından beğendikleri karıları birdenbire bastırarak kapıp götürdüklerini ve bunları kendi nezdinde bir müddet muhafaza ile pek de güzel baktığını yazdığı sırada:

Levango'da (Afrika) bir zenciye gördüm ki tamam üç sene goriller içinde ikamet ve maişet eylemiştir, diyor. Goriller akıl ve fikirleri hasebiyle silahın ne demek olduğunu göre göre öğrenmiş olduklarından bir gorile tesadüf olunduğu zaman terk-i silah eylemek iktiza eder. Hatta yerli zencilerin nakil ve rivayetlerine göre elinde silah bulunan bir adam bir gorilin kendi üzerine gelmekte olduğunu görünce silahını elden bırakmış ve bunun üzerine gorilin gazabına itidal gelerek herifi bırakıp ormanın içine dalıp gitmiştir.

İşte goriller hakkında -bizim hikayemiz için- bilinmesi lazım gelen malumat bundan ibarettir. Bu malumattan müsteban oluyor ki: Goriller behaimin en zekileridir, insanlarla adeta kesb-i münasebet ve muaşakat edebiliyorlar, her gördükleri insana saldırmayıp belki kendilerine taarruz etmek isteyenlere mukabelede bulunuyorlar." (Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 64-65-66-67) Ahmet Mithat Efendi'nin metni için bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, haz. Sabahattin Çağın ve Fazıl Gökçek, (Çağrı Yayınları, 2001), 797-798.

²¹Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, 801.

Kökeni adlı eserinin Osmanlı'ya 1860'lı yılların sonlarında ulaştığını ve evrime dair tartışmaların çok ilgi gördüğünü belirtir.²² Bu popüler tartışmaları Osmanlı literatürüne ilk kazandıran isimlerden biri Ahmet Mithat Efendi'dir. İstanbul'da yeni yeni tanınmaya başladığı dönemde çıkardığı *Dağarcık* dergisinde, Jean-Baptiste Lamarck'ın etkisiyle insanın yaratılışı üzerine yazılar kaleme alır.²³ İnsanın kökeni üzerine düşünen ve çeşitli metinler kaleme alan bir diğer isim de Şemseddin Sami'dir. Şemseddin Sami evrime dair görüşlerini daha çok antropoloji ve jeoloji üzerinden yürütmüştür. Bu dönemin bir diğer etkili ismi de Hoca Tahsin'dir. Hoca Tahsin'e göre Darwin'in görüşleri insanın kökenine dair yeterli bir bakış açısı getirmese de geliştirilmeye açıktır.²⁴

Evrin teorisinin Avrupa'yla eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti'nde görülmesi şaşırtıcı değildir zira Tanzimat'ın kurucularından Mustafa Reşit Paşa, Avrupa'da pozitivist düşünür Auguste Comte'tan rasyonel düşüncenin önemini bizzat kavramış, ardından İbrahim Şinasi Efendi aynı görüşü benimsemiş ve I. Meşrutiyet'in mimarı Mithat Paşa, söz konusu düşüncenin Osmanlılardaki sürdürücüsü olmuştur.²⁵ Mithat Paşa'nın himayesinde yetişen ve ismini ondan alan Ahmet Mithat Efendi'nin de bu görüşleri sürdürmesi şaşırtıcı değildir. Ne var ki Ahmet Mithat Efendi daha sonra fikirlerini değiştirir ve bu görüşlerinin tam tersi bir konum alır.²⁶ Tam da bu dönemde tanıştığı ve çok takdir ettiği için kızıyla evlendirdiği Halit Eyüp'ün bilhassa *Goriller İçinde*'yi yazarken Ahmet Mithat Efendi'den etkilendiği açıktır. Halit Eyüp'ün söz konusu romanda, Ahmet Mithat Efendi'nin anlattığı türde bir hikâyeye evrim teorisini savunan bilim insanlarıyla alay ettiği söylenebilir.²⁷ Zira anlatıcı Ahmet Nebil, bilim insanları kulübeye girdiğinde şunları düşünür:

²² Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı Darwinizmi", *Cogito* 60-61 (2009): 4.

²³ Atila Doğan'a göre "Ahmet Mithat, *Dağarcık*'ta sırasıyla, "İntikam", "İnsan", "Divardan Bir Sada", "İnsan (Dünyada İnsanın Zuhuru)", "Âdem ve Nisnas [Orangutan]", "Fikr-i Tahrir ve Fikr-i Tamir", "Hayvanatın Hissi" ve "İnsan Tenha Yaşana Ne Olur" başlıklı yazılarıyla evrimciliğin ve sosyal Darwinizmin ilk Osmanlı temsilcisi olarak kabul edilebilir." Bkz. Atila Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, Küre Yayınları, 2023, 137.

²⁴ İnan Kalaycıoğulları ve Batuhan Akgündüz, "Osmanlılar ve Lamarck", *Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 21, no. 1 (2022): 448-465. Bu makalede, Osmanlı kültür dünyasında evrim teorisinin görünümü iki dönemde ele alınmıştır. "Aktarma Dönemi" olarak adlandırılan birinci dönem, 1873-1892 tarih aralığını, "Benimseme Dönemi" diye adlandırılan ikinci aşama ise 1908-1923, yani II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet'in ilanı arasında geçen süreyi kapsamaktadır. Makalede ele alınan ikinci dönem, çalışmamızda ele alınan romanın yayım tarihi olan 1898'den sonrasını kapsadığı için detaylandırılmamıştır. Fakat Osmanlı döneminde evrim teorisine dair şu çalışmalara ayrıca bakılabilir: Galip Akın, "Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Antropolojik Çalışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42, no. 1-2 (2002): 9-21. Ülker Öktem, "Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 11 (2011): 1-24. Deniz Gültekin, "Modernleşme Döneminde Osmanlı Düşünce Dünyasında Evrim Teorisi Tartışmaları" (Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, 2019) Ulusal Tez Merkezi (603192). Alper Bilgili, *Darwin ve Osmanlılar*, (Vadi Yayınları, 2018).

²⁵ Murtaza Korlaelçi, "Pozitivist Düşüncenin İthali", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekin, (İletişim Yayınları, 2001) 214-215.

²⁶ Buna göre Ahmet Mithat Efendi, orangutan ile insan arasındaki benzerliklerden yola çıkarak orangutanların evrimleşerek insan seviyesine çıktıklarını ileri sürer (Atila Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, 141). Tanpınar'ın aktardığına göre, bu yazılarından dolayı *Basiret* gazetesinde hedef gösterilen Ahmet Mithat Efendi'nin küfre vardığı iddia edilir. Bu olayın hemen ardından da Ahmet Mithat Efendi, Yeni Osmanlılar'a duyduğu yakınlık ve "millet-i tettebbua" ifadesini bir yazısında kullanması nedeniyle Rodos'a sürgüne gönderilir (Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, 2017, 442). *Menfa* adını verdiği ve son cümlesinin eksik olmasından anlaşıldığı üzere alelacele yayımlanmasını istediği hatıralarında kendini aklamaya çalışır (Handan İnci, "Ahmet Mithat Efendi ve Menfa'sı", *Menfa* içinde, haz. Handan İnci, Kapı Yayınları, 2013, X). Sultan Abdülhamid'in politikasını övmek için yazdığı *Üss-i İnkılap*'tan sonra Mithat Efendi'nin hayatında yeni bir merhaleye geçilir. Eski fikirlerinden uzaklaşır, hatta bu fikirlerin tam karşısında bir konum alır.

²⁷ *Goriller İçinde*'nin anlatıcı kahramanı Ahmet Nebil, Osmanlı toplumunda evrim teorisine yakından ilgilenen bir başka yazarın da ismidir. Ahmet Nebil, Baha Tevfik'le birlikte evrim teorisini anlatan kitapların tercümesini yapar. Her ikisi de İzmir kökenli olan bu genç Osmanlı aydınları arasında bir bağlantı olup olmadığı tespit edilememiştir. Halit Eyüp 1902'de hayatını kaybettiğinde Ahmet Nebil henüz yazı hayatına başlamamıştır. Ahmet Nebil'in doğum tarihi de belli olmadığı için kesin bir yaş tahmininde bulunmak imkânsızdır (İrfan Karakoç, "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Az Bilinen Bir İsmi: Ahmet Nebil", *Tarih ve Toplum*, 191, 1999: 260). Ancak Münir Süleyman Çapanoğlu, henüz idadi öğrencisi olan Ahmet Nebil'in Baha Tevfik'in yanında bulunduğunu belirtir (Aktaran Şerif Eskin, "Nasreddin Hoca'nın Dirilişi: Baha Tevfik ile Ahmet Nebil'in Yayımlanmamış Bir Oyunu", *Milli Folklor* 136, 2022: 136). 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında idadi öğrencisi olduğu söylenen Ahmet Nebil'in yaklaşık 1897-1898 doğumlu olması gerekir. Dolayısıyla, çalışmamızda bahsi geçen roman 1898'de yayımladığına göre, Baha Tevfik'in arkadaşı olan gazeteci Ahmet Nebil bu tarihte muhtemelen henüz dünyaya gelmemiştir ya da bebettir.

Artık kurtulacağım, nasıl olsa kendimi bunlara tanıttırıp âlem-i insaniyete dahil olacağım, katiyyen emin idim.

Ancak hazır ele böyle bir fırsat geçmiş iken şu erbab-ı tetkiki biraz uğraştırmayı, daha doğrusu bir daha bulunması mutasavver olmayan şu hâl-i vahşetimde erbab-ı temeddün ile biraz eğlenerek ondan sonra kendimi tanıttırmayı münasip gördüm...²⁸

Burada önemli olan “erbab-ı temeddün” ifadesinin kullanılmasıdır. Medeni insanlarla biraz eğlenmek istemesi, Avrupa biliminin üstünlüğünü alaşağı etme çabasından ileri gelmektedir. Zira insan olduğunu bildirmeden, profesör ve öğrencilerinin kendisini incelemesini izler Ahmet Nebil. Profesör, öğrencilerine bildikleri Afrika dilleriyle konuşmalarını, vereceği tepki üzerine gorilin nereden gelmiş olduğunu tespit edebileceklerini söyler. Bu durum, bilimsel bir yaklaşımdan uzaktır tabii fakat Ahmet Nebil üzerinden Halit Eyüp, Avrupa’nın kendini üstün gören tavrıyla alay etmektedir. Nitekim Ahmet Nebil hiçbir dile tepki vermeyince bilim insanları da gitmeye karar verir ve o sırada Ahmet Nebil Fransızca konuşmaya başlar:

Efendiler! Her nasılsa şu gûşe-i vahşete düşmüş olan bir felaketzede hemcinsinizi bu âlem-i vahşette bırakıp gitmemenizi rica ederim...

Ben de sizin gibi insanım! Buraya Afrika’dan değil Avrupa’nın bir köşesinden geldim... Gorilin tekâmül etmiş bir nevi değil, belki insanın on sekiz aydan beri goriller içinde kalmış, bu âlem-i vahşette onların şekline takarrüp etmiş bir ferd-i kâmilim. Sizin gibi bir zoolojistim, tetkik-i hayvanat meraklısıyım: Bu felaketler de başıma hep o merak, o tetkikatın neticesi olarak geldi.²⁹

Bu sözler, Ahmet Mithat Efendi’nin de “Bir Acibe-i Saydiye” metninde örneklerini sıraladığı, insanın gorilden gelmediği, olsa olsa gorillerin arasında uzun süre kalmış bir insanın zamanla gorilleşebileceği görüşünün bir yansımasıdır. Afrikalı değil, Avrupalı bir insan olduğu vurgusu da önemlidir zira Avrupalı/medeni insanların da “âlem-i vahşet”te yeterince kalmaları durumunda bütün medeni özelliklerini yitirecekleri ve vahşi hayatta kaldıkça vahşi hayvanlara dönüşecekleri yorumunu barındırır. Ayrıca Ahmet Nebil’in, kulübeye gelen bilim insanları gibi kendisinin de “tetkik-i hayvanat” meraklısı olduğunu ve yaşadıklarının hep bu merak yüzünden başına geldiğini söylemesi de önemlidir. Buradan Halit Eyüp’ün, Avrupa’nın bilime ve doğaya yaklaşımının sorgulanması gerektiğini ileri sürdüğü yorumuna ulaşmak mümkündür. Avrupa’nın doğaya dair verdiği hükümler yanlış olabilir mi, sorusunu sordurmak ister gibidir.

Bilim insanları Ahmet Nebil’in Fransızca konuşmasının şokunu atlattıktan sonra ona hemen kıyafet bulup giydirirler ve kulübeden çıkarırlar: “Vahşetten medeniyete, behimiyetten insaniyete intikal eylediğimi hissettim” der Ahmet Nebil.³⁰ Bu sözlerin hissettirdiği hız, vahşilik ile medeniyet ya da hayvanlık ve insanlık arasında sanıldığı kadar büyük aşamalar olmadığını düşündürür. Nitekim kulübeden çıkınca yaşadıklarını anlatışı, medeniyet ve vahşiliğin aynı anda görünür kılınması ve bu görünürlüğü de yukarıda söylendiği gibi çok büyük aşamalar geçilmeden de mümkün olabileceği yorumunu mümkün kılar: “Bir gün sonra bu sergüzeşt-i garip Paris’in bütün gazetelerine sermaye-i makal oldu... Bütün gazeteler bu vakayı bütün ananesiyle, teferruatıyla hikâye ettiler, resimli gazeteler... Hâl ü vahşetteki resmim ile âlem-i medeniyetteki fotoğrafımı neşrettiler... Bu suretle bütün Fransa’yı, bütün dünyayı velveleye düşürdüler”.³¹ “Hâl ü vahşet” ile “âlem-i medeniyet”teki fotoğraflarının bir arada yayımlanması sayesinde, insanın medenileşmesinin sanıldığı kadar uzun bir süreç olmayabileceği bilakis hayvan ile medeni insan arasında çok ince bir çizgi olduğu gösterilmek istenmiş gibidir. Ahmet Nebil, gorillerin kafesine düştüğünde “İşte bu cihetle beş on dakika evvel kendilerini tetkik ve temaşa ile meşgul olduğum goriller şimdi etrafıma toplanmışlar, bir nazar-

²⁸Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 55.

²⁹Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 59.

³⁰Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 60.

³¹Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 61.

ı hayretle beni seyretmekte bulunuyorlar idi” der.³² Ahmet Nebil’in hikâyesinin henüz başında yer alan bu sözlerle, hayvan-medeni insan arasındaki ince çizgiye daha baştan ustaca bir vurgu yapılmaktadır. Gorilleri inceleyen insanın, bir an içinde gorillerin incelediği bir varlığa dönüşebilmesi ihtimal dahilindeyken medeni insanın kendini hayvanlardan üstün görüşü alay edilecek bir meseleye dönüşür.

Ahmet Nebil’in hikâyesinin medeniyet eleştirisi ile sonlanmasında kullandığı “bilim heyeti” ve “gazete” gibi unsurlar bu yazının amacı bağlamında da önemlidir. Zira söz konusu metnin fantastik bir roman olduğu iddia edilen bu çalışmada, gerçekliğin hangi yollarla kurgulandığının serimlenmesi de gerekmektedir. Bu bağlamda, Ahmet Nebil’in salt somut gerçeklikle ilgilenen “bilim” ve “gazetecilik” gibi iki alandan söz etmesi, anlattıklarının gerçekliğinin altını, hikâyesini bitirirken dahi çizmektedir. Roman, Ahmet Nebil’in bu gazete haberlerinin bir süre daha devam ettiğini bildirdikten sonra arkadaşlarının alkışlarıyla son bulur. Bu hızlı bitiş, roman sanatı bakımından bir eksiklik olarak yorumlanabilir kuşkusuz fakat romanın amacını yerine getirmiş olduğu gerçeğini değiştirebilecek bir eksiklik de değildir. Yenişehirizade Halit Eyüp, Ahmet Mithat Efendi’den aldığı ilhamla, Evrim Teorisi üzerinden medeniyet eleştirisi yapmış, bunu yaparken de fantastik bir roman kurgulayarak, türün Türk romanındaki ilk örneklerinden birini vermiştir. Bu iddiaya geçmeden önce, fantastik türle ilgili genel bir bakışa yer vermek gerekir.

4. Bir Fantastik Roman Olarak *Goriller İçinde*

Pelin Aslan Ayar, *Türkçe Edebiyatta Varla Yok Arası Bir Tür: Fantastik Roman (1876-1960)* adlı çalışmasında türün tarihsel gelişimini ve türe dair çeşitli görüşleri detaylıca ele almıştır. Bu görüşler, anlatılanların gerçeklik zemininde ilerlediği ve fakat bu zemine alışılmadık, bu yüzden de “olağanüstü” olarak adlandırılacak yeni bir gerçekliğin eklendiği noktasında uzlaşır. Fantastik tür, okurun dünyasındaki gerçeklik ile bu gerçekliğe eklenen yeni ve şaşırtıcı/yadırgatıcı durumun eklenmesinin yaratacağı çatışmadan doğar. Fantastik türe dair görüşler, hemfikir olunan bu genel yapının işleniş ve ele alınan meselelerin derinleştirilmesi bağlamında çeşitlenir.³³ Eric Rabkin, *The Fantastic in Literature* adlı çalışmasında daha çok okur merkezli bir bakış getirir. Buna göre, okurun anlatılanlara vereceği tepkiler fantastiğin hatlarını belirler. Zira fantastik anlatıda okurun dış dünya gerçekliğinde yadırgayacağı şeyler, anlatı kalıplarını da kırarak biçimde anlatılır. Bu durum da okurun “hayret” duygusunu harekete geçireceği için fantastik tür ortaya çıkacaktır.³⁴ Jean-Luc Steinmetz ise *Fantastik Edebiyat* adlı çalışmasında, okurun duyduğu hayret duygusunun fantastik tür için kurucu bir unsur olduğunu fakat sosyo-politik eleştiri gibi bir amaç taşımadığını, bu nedenle de metin ilerlerken bu hayret duygusunun zayıfladığını ileri sürer.³⁵ *Fantasy: The Literature of Subversion* adlı çalışmasında Rosemary Jackson ise, fantastik anlatılarda yer alan her türlü “olağanüstü” durumun bilinçaltıyla ilişkili olduğunu iddia eder. Fantastik anlatıların psikoanalitik bir bakışla incelenmesi gerekliliğini ileri süren Jackson’a göre fantastik anlatı, zihnindeki gerçekliği tahrip ederek okurun gerçeklikle yüzleşmesine olanak tanır.³⁶

Fantastik türe dair en bilinen çalışmanın sahibi Tzvetan Todorov, *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım* çalışmasının isminde de görüldüğü gibi, türe dair yapısal bir bakış getirir ve bu yüzden de eleştirilir.³⁷ Todorov’a göre fantastik tür alegori içeremez. Herhangi bir temsiliyet ilişkisi fantastik türün kurduğu/yıktağı gerçeklik algısını, dış dünya gerçekliğiyle bir biçimde ilişkilendireceği için türün ortaya çıkış amacına aykırıdır. Todorov aynı nedenle fantastik şiir üretilemeyeceğini de ileri sürer. Todorov’a göre fantastik, üç koşulun yerine getirilmesiyle oluşur. İlk olarak metin, dış dünya gerçekliğiyle uyumlu bir çevre sunmalı

³²Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 30.

³³Türe dair çeşitli görüşleri içeren şu çalışmaya bakılabilir: Sander, David. (2004). *Fantastic Literature: A Critical Reading*, Preager publishers, 2004.

³⁴Eric Rabkin, *The Fantastic in Literature*, (Princeton University Press, 1977), 8-9.

³⁵Jean-Luc Steinmetz, *Fantastik Edebiyat*, çev. Hasan Fehmi Nemli, (Dost Yayınevi, 2006) 15-49.

³⁶Rosemary Jackson, *Fantasy: The Literature of Subversion*, (Routledge, 2009), 38.

³⁷Todorov çalışmasında, daha çok 19. yüzyıl metinlerini ele alır ve bu da onun görüşlerinin sınırlı bir çerçevede geçerli olabileceği yorumlarına neden olur. Ayrıca, yalnız yapısal açıdan ele alması nedeniyle de türün psikoloji, sosyoloji gibi disiplinlerle ilişkisini ihmal ettiği görüşü ileri sürülür.

fakat bu çevrede anlatılan olayların hayatın olağan akışıyla uyumlu mu yoksa uyumsuz mu olduğu yönünde okurun bir kararsızlık yaşamasını sağlamalıdır. İkinci koşul, bu kararsızlığı öykü kişinin de yaşamasıdır. Böylece karakterle özdeşim kuran okuyucu, kararsızlık duygusunu öykü kişisine transfer eder. “Son olarak” der Todorov “okuyucunun metin karşısında bir tavır takınması gerekir: Hem alegorik, hem de şiirsel türden yorumlamaları reddedecektir.”³⁸

Bu çalışmada, Todorov’un fantastik türe dair görüşleri temel alınmıştır zira *Goriller İçinde*’de Jackson’ın ileri sürdüğü şekilde psikoanalitik incelemeye hizmet edecek veriler bulunmamaktadır. Daha çok dönemin entelektüel tartışmaları bağlamında bir bakış açısı sunulan söz konusu romanda, karakterin psikolojik durumuna dair hiçbir veri sunulmaz. Bu bakımdan Todorov’un çizdiği yapısal çerçeve, *Goriller İçinde*’yi değerlendirmek için işlevlidir zira türün dış gerçeklikle kurduğu yapısal ilişki, dönemin edebiyat anlayışıyla da uyumludur.

Goriller İçinde’nin 1898’de yayımlanmış olması önemlidir. Zira bu, edebiyat alanında önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Başta Namık Kemal olmak üzere dönemin edebiyatçıları, geleneksel anlatıları gerçekçi olmadığı için reddeder. Onlar için önemli olan gerçekçi metinler üretmektir. Batılılaşma yolunda edebiyata yüklenen, halkı eğitme/bilinçlendirme işlevinin paralelindeki bu yaklaşım daha sonra Halit Ziya’nın *Hikâye* başlıklı metninde sistemleşir. Artık salt edebiyat üretimi için gerçekçiliğin önem kazandığı duruma geçilir. Bunun için de geleneksel anlatıların edebiyat sanatı için bir anlam ifade etmediğini ispatlama gayreti görülür.³⁹ Hatırlanacağı üzere Ahmet Nebil’in arkadaşlarından biri “Gülle ile Seyahat” diye başladığı masalvari bir hikâye anlatmaya çalışır fakat kısa bir süre sonra herkes bu hikâyeden sıkıldığı için yarıda keser ve sıra Ahmet Nebil’e geçer. Romandaki bu kesit, dönemin edebiyat anlayışıyla uyumlu olmasının yanında fantastik edebiyatı masal gibi olağanüstü anlatı türlerinden ayrı kılan yönle de bağdaşmaktadır. Fantastik anlatı, masalsı bir metin değildir. Masalda, anlatan da dinleyen de anlatılanın gerçek olmadığı konusunda hemfikirdir. Fantastikte ise her iki taraf da belirsizliğin, gerçeğe yakın duran alanındadır. Fantastik türün başat özelliği, anlatılanların gerçekliğine dair bir kararsızlık yaşatması ve anlatılanların gerçek olabilme ihtimalinin de okurda tekinsizlik duygusunu ortaya çıkarmasıdır.

Masal ve fantastik arasında inanma ve anlatıcının konumu bakımından bir ayrım yapan Todorov, fantastikte anlatanın birinci şahıs olmasının önemli olduğunu çünkü bu sayede okurun kendisini anlatıcıyla özdeşleştirebileceğini ileri sürer ve şöyle devam eder:

Bundan başka, özdeşleşmeyi kolaylaştırmak için anlatıcı hemen hemen her okurun kendi yansısını bulacağı ‘normal bir insan’ olacaktır. Böylece fantastik evrene giriş en dolaysız yoldan gerçekleşir. Andığımız özdeşleşme bireysel bir psikolojik oyun olarak görülmemelidir: Metnin içinde yer alan bir mekanizma, yapısal bir kapsanmadır.⁴⁰

Bu bağlamda, *Goriller İçinde* romanının iç hikâyesinin Ahmet Nebil’in ağzından “ben” anlatıcı aracılığıyla anlatılması önemlidir. Ayrıca Ahmet Nebil’in gerçekte yaşadığı alelade bir olayı bile, mesela o günkü buluşmaya geç kalışını dahi, kurmacanın imkânlarıyla anlatması iç hikâyede anlatacaklarının da gerçek olabileceğine ihtimal verilmesini sağlar. Böylece okur, Ahmet Nebil’in anlattıklarının ne kadarının gerçek ne kadarının kurmaca olduğu konusunda kararsız kalacak ve fantastiğin yaratacağı, gerçeklik algısının sarsılması durumunu yaşayacaktır.

Todorov’un Castex’ten aktardığına göre “Fantastik anlatı bizim yaşadığımız gerçek dünyada yaşayan, bizler gibi ancak birdenbire kabul edilmesi olanaksız bir olay karşısında kalmış insanlar sunmayı sever.”⁴¹ Söz konusu romanda da Ahmet Nebil, gerçek bir şehirde -Paris’te-, yine gerçek bir mekânda -hayvanat

³⁸Tzvetan Todorov, *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, 39.

³⁹Ayar, *Türkçe Edebiyatta Varla yok Arası Bir Tür: Fantastik Roman (1876-1960)*, 80.

⁴⁰Tzvetan Todorov, *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, 86.

⁴¹Tzvetan Todorov, *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, 32.

bahçesinde- herhangi biri olarak gezinti yapmaktadır. Hayatın olağan akışıyla uyumlu bir sahnedir bu. Derken anlatıcı Ahmet Nebil'le birlikte okur da Castex'in vurguladığı durumla karşı karşıya kalır. Etrafta kimse kalmadığı bir anda zürafanın biri Ahmet Nebil'i ensesinden tutup havaya kaldırır ve gorillerin kafesine atar. Bu noktada, sıradan birinin hayvanat bahçesini ziyaret ettiği gibi alelade bir durum tuhaflaşmaya başlar. Todorov'un "saf tekinsiz anlatı türü" tanımına uygun bir durumdur burada yaşanan. "Bu türe giren yapıtlarda" der Todorov, "tümüyle aklın kurallarıyla açıklanabilecekken bir şekilde inanılmaz, olağanüstü, şoka uğratici, sıra dışı, endişe uyandırıcı, tuhaf olaylar anlatılır."⁴²

Kafese düşen Ahmet Nebil kendine geldiğinde -anlatının yarıda kesilip gorillere dair verilen bilimsel bilgilerde vurgulandığı gibi tıpkı- gorillerin birinin kollarını arkasında bağlamış, diğerinin de eline bir sopa almış halde kendisine doğru yürüdüklerini görür.⁴³ Böylece anlatıcı korku anını yaşar. Todorov'un Lovecraft'tan aktardığına göre "fantastiğin ölçütü yapıtta değil, okuyucunun özel deneyiminde yer alır; edinilen bu deneyim korku olmalıdır."⁴⁴ Söz konusu romanda da Ahmet Nebil, gorillerin kendisine yaklaştığını görünce bir korku duyar. Todorov'un bahsettiği türdeki korku daha çok "tekinsiz"⁴⁵ durumlar için yani, tanımlanamayan varlıkların yer aldığı anlatılar için geçerli olsa da bu romanın da gorillerin henüz tam olarak bilinmediği, Darwinci teorilerin yeni yeni tartışıldığı bir ortamın ürünü olduğunu düşündüğümüzde Todorov'un kastettiği türde "tekinsiz" alana girildiğini vurgulamak gerekir.

Kendisine yaklaşan gorilleri tasvir ederken Ahmet Nebil "masallarda tasvir edilen devlere benziyorlardı" der.⁴⁶ Bu sözlerden gorillerin de dev, cin, peri, vampir vs. gibi tanımlanamayan varlıklardan biri gibi görüldüğünü söylemek mümkün. Döneme dair hiçbir bilgiye sahip olmadan, anlatının yarıda kesilip goriller hakkında bilgi verilmesinden de çıkarılabilir bu. Ahmet Nebil'in duyduğu korkuyu, Ahmet Nebil gibi, gorillerin nasıl canlılar olduğunu, ne yapacaklarını kestiremeyeceği bir bilgisizlik alanında olduğu ön kabulüyle okurun da duyması beklenir. Bu tekinsizlik ve korku duygusu hikâyenin her aşamasında kendini gösterir ve böylece öyküleme tekniği adım adım inşa edilir. Buradan sonraki her aşamada yeni bir "tekinsiz" durumla karşılaşılacaktır.

Todorov'a göre, fantastik anlatıda bu tekinsiz durumlar, "sanki, gibi, ... gibi geldi" şeklindeki dilsel formüllerle kurulur.⁴⁷ *Goriller İçinde*'de de benzer bir dilsel formülü görmek mümkün. Ahmet Nebil hikâyesini anlatırken sık sık "zannediyordum, belki, her nedense, âdeta" sözcüklerini kullanır. Yine bu tekinsiz durumu pekiştirmek ve olay örgüsünü canlı kılmak için Ahmet Nebil, "bir de ne göreyim, ne görsem beğenirsiniz, ne dersiniz, kıpırdanır mıyım ben ya, ne kadar korktuğumu ben bilirim, acaba" gibi soru ve hayret ifadelerini sıklıkla kullanır. Anlatılanlara anlatıcının da hayret etmesi, anlatıcı ile okur arasında bir özdeşlik kurmayı mümkün kılar ve okuru, anlatılanların gerçekten yaşanmış olma ihtimaline yaklaştırır. Böylece fantastiğin temel özelliği olan kararsızlık duygusu ortaya çıkar. Şimdi romana tekrar dönerek, olay örgüsünün nasıl işlendiğine bakılabilir.

Ahmet Nebil'i kollarından tutan goriller onu bir kulübenin önüne getirir ve orada bekleyen daha büyük iki gorile teslim eder. Bu iki goril de Ahmet Nebil'i alıp kulübeye sokar ve orada daha da büyük bir gorile

⁴²Tzvetan Todorov, *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, 52.

⁴³Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 31.

⁴⁴Tzvetan Todorov, *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, 40.

⁴⁵Ernst Jentsch'in "Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine" başlıklı makalesinde incelediği "unheimlich (tekinsiz)" kavramıyla kastedilen şudur: "Unheimlich [tekinsiz] kelimesiyle Alman dili, hayli hareketli bir türetme örneği sergilemiş gibi görünüyor. Şüphesiz bu kelime, ev benzeri huzurlu bir yerde bulunmayan bir kimsenin başına gelen 'tekinsiz' bir şeyleri ifade etmek için türetilmişti ve o şey, her neyse tamamen yabancı olunan ya da öyle görünen bir şeydi. Kısacası bu kelime, bir 'şey' ya da hadisenin tekinsizliği izlenimiyle bütünleşmiş bir oryantasyon eksikliğini ifade eder" (Ernst Jentsch, "Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine", *Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine/Tekinsizlik Üzerine* içinde, haz. Ernst Jentsch ve Sigmund Freud, çev. Hakan Şahin, Laputa Kitap, 2019, 11). Daha sonra Freud "Tekinsizlik Üzerine" başlıklı makalesinde bu kavramı genişletmeye çalışır. Freud'a göre, tekinsizlik hissi, bireyin çocukluğundaki bir imgenin uyanmasıyla ilgilidir. *Goriller İçinde*'de tekinsizliği yaratan unsurun Freud'un bahsini ettiği gibi çocukluk imgesiyle ilgisi yoktur. Fakat yabancı bir yerde bulunma durumu bağlamında Jentsch'in kavramı kullanışıyla uyumludur.

⁴⁶Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 31.

⁴⁷Tzvetan Todorov, *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, 83-84.

takdim ederler. Her aşamada Ahmet Nebil'in yaşadığı bu korku giderek artar. Todorov'un fantastiğin üç işlevi olarak gördüğü durumlarla koştur bir çerçeveye ortaya çıkar böylece:

Birincisi, fantastik okurda, başka edebi tür ya da biçimlerin uyandıramayacağı özel bir etki uyandırır - korku ya da dehşet, ya da yalnızca merak. İkincisi, fantastik öykülemenin emrindedir, gerilimi canlı tutar: Fantastik öğelerin varlığı olay örgüsünü özellikle sıkı tutmaya yarar. Son olarak, fantastiğin ilk bakışta totolojik görünen bir işlevi vardır: Fantastik bir evreni betimlemeye yarar ve bu evrenin dil dışında bir gerçekleşimi yoktur; betimleme ve betimlenenin birbirinden farklı bir yapısı yoktur.⁴⁸

Ahmet Nebil'in gorillerin kafesine düşmesi, korku-dehşet-merak uyandırır. Ardından, her seferde daha büyük gorillerle karşılaşması olay örgüsünü canlı tutar. Kulübedeki gorilin Ahmet Nebil'e nasıl davranacağını yarattığı merak duygusu işlenmeye/betimlenmeye başlar böylece. Aynı şekilde kulübedeki goril üzerinden de goril türüne dair bir betimlemeye girilir. Buna göre, hayvanat bahçesindeki gorillerin reisesi olduğu anlaşılan dişi goril, Ahmet Nebil'e zarar vermek bir yana ona oldukça iyi davranır. Şöyle anlatıyor Ahmet Nebil: "Gorilin dişi olması... Memelerinin bardak gibi sarkıp durması ümitlerime gittikçe kuvvet vermekte idi... Bu tahminlerimde zerre kadar aldanmadığımı biraz sonra anladım... Çünkü goril benimle olan münasebetini artırır artırır izdivaç derecesine kadar çıkarmış idi."⁴⁹ Hava sıcak olduğu ve etrafta kendisini görebilecek insanlar olmadığı için gorilin kendisini çırlıçıplak soymasından rahatsız olmayan Ahmet Nebil'i şimdi yeni bir endişe sarar: Açlık ve susuzluk. Derken Ahmet Nebil'i kulübeye getiren muhafız goriller bir lenger içinde "yal" getirir.⁵⁰ Ahmet Nebil, hayvanlara özel, undan yapılmış bu yiyecekten yiyemeyeceğini düşünürken goril, Ahmet Nebil'e birtakım işaretlerle yemesini söyler. Ahmet Nebil yer gibi yapınca goril bu yeme biçimini beğenmez ve Ahmet Nebil'in ağzına yemeği tıkar.⁵¹ İlk gün böyle geçer ve zamanla Ahmet Nebil'le goril arasında bir iletişim gelişmeye gelişir:

[A]rtık arkadaşımın lisanından da anlamaya başlamış idim. Faraza dikkat ediyordum: Bana 'Gel!' demek istedi mi idi her defasında aynı bir suret-i istimal ediyordu; ben bunu derhal zapt ediyordum. Sonra ben de 'Gel!' diyecek olduğumda sedamı o türlü çıkarınca arkadaşımın bundan derhal maksadımı anladığını görüyordum. İşte böyle böyle beynimizde teati-i efkâr ve hissiyat edecek hayli kelimeler, lügatler öğrenmiş, goril arkadaşım ile âlâdan âlâya konuşmakta bulunmuş idim.⁵²

Burada, gorille Ahmet Nebil arasında bir dil gelişmesi okuru yine tekinsiz bir merak duygusunun içinde bırakır. Ahmet Nebil'in hayati tehlikesi yok gibi görünüyordu fakat ne olacak, gorille anlaşılan Ahmet Nebil, nasıl tekrar insanlar arasına katılacak, sorusunu sordurur. Zira, "ben" anlatıcı Ahmet Nebil, arkadaşlarının arasında bu hikâyeyi anlatmaktadır. Yaşadığı her olayı böyle hikâyeleştirerek anlatan Ahmet Nebil'in bu "tuhaf" olayı gerçekten yaşamış olması ihtimal dahilinde mi, sorusu hep hazırda beklemektedir. Bu durum, Pelin A. Ayar'ın "[f]antastik bir anlatıda öyle bir atmosfer kurulur ki okur, bu sarsıcı atmosfer içinde normalde, gündelik hayatında yadırgayacağı, inanmayacağı her şeyin gerçekleşebileceğini kabul eder. Bu kabul, kayıtsız şartsız bir uzlaşıyla değil sorgulama sonucunda oluşur" saptamasıyla uyumludur.⁵³ Ayrıca anlatının yarıda kesilip bilimsel açıklamaların verildiği kısımda yer alan, Birus nam bir seyyahın "Levango'da (Afrika) bir zenciye gördüm ki tamam üç sene goriller içinde ikamet ve maişet eylemiştir"⁵⁴ sözlerinden Ahmet Nebil'in anlattıklarının gerçeklikle bağı evvelenden kurulmuştur. Dolayısıyla Ahmet Nebil'in bu tuhaf hikâyeyi deneyimlemiş olma ihtimalinin getirdiği merak duygusu canlı tutulur. Nitekim Ahmet Nebil, verilen bilimsel bilgiyle uyumlu bir şekilde hikâyesine devam eder:

⁴⁸Tzvetan Todorov, *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, 94.

⁴⁹Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 31.

⁵⁰Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 38.

⁵¹Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 40.

⁵²Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 45.

⁵³Ayar, *Türkçe Edebiyatta Varla yok Arası Bir Tür: Fantastik Roman (1876-1960)*, 59.

⁵⁴Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 26.

Gorillere müşabehetim yalnız lisan cihetinde kaldığını zannetmeyiniz! Aradan üç dört ay geçince bunlara şeklen cismen de bir müşabehet husule geliyordu: çünkü vücudumdaki kıllar -çıplak bulunduğum cihetle bittabi- gittikçe uzuyor, saç sakal birbirine karışarak göbeğime kadar iniyordu. Tırnaklarım da layenkati büyüyordu... Yalnız bu mu ya! Cildim de daima üryan bulunmaktan ve sert yerlerde yatıp kalkmaktan gittikçe sertleşiyor, velhasıl heyet-i mecmuam anbean karşımdaki gorile benzeyip gidiyordu.⁵⁵

Anlatıcı Ahmet Nebil'in giderek gorile dönüştüğünü anlatmasının ardından yeni bir soru uyanır: Bir insan gorile dönüşebilir mi; yani bu anlatılanlar gerçek olabilir mi? Tam bu noktada, fantastik türün temel özelliklerinden biri olan "kararsızlık" duygusu ortaya çıkar. Buraya kadar anlatılanlarda da hayatın olağan akışını bozan durumlar vardır ama bir insanın gorilleşmesi diğerlerine oranla çok daha yadırgatıcı bir durumdur. Hikâyenin kahramanı Ahmet Nebil'in bu meseleyi arkadaşlarına birinci ağızdan anlatışı, anlatılanların yaşanıp yaşanmadığı sorgusunu ortaya çıkarır ve fantastik tam bu noktada kendini gösterir. Böylece bu kararsızlık anından doğan merak duygusu işlemeye başlar. Anlatılanlar gerçekse -ki buraya kadar anlatılanlarda dış gerçekliğe uymayan unsurlar olsa dahi gerçeklikle bir biçimde bağ kurulabilecek yönler vardır fakat bir insanın gorilleşmesi gerçekliğin sınırlarını zorlar- Ahmet Nebil nasıl tekrar insanlaşmıştır, sorusu uyanır. Bu soru, okuru, hikâyenin akışını takip etmeye yönlendirir ve fantastiğin yaratmaya çalıştığı gerilim duygusunu ortaya çıkarır. Bu noktada anlatıcının tavrı çok belirleyicidir. "İyi bir fantazide" diyor Pelin A. Ayar, "anlatıcının anlattıkları kendi iç gerçekliğine sahip olur, tutarlı, doğru ve gerçek görünür, anlatıda imkânsız deneyimi belirgin kılacak hamleler adım adım örülür."⁵⁶

Buraya kadar Ahmet Nebil'in anlattıkları kendi içinde tutarlı olduğu için bu noktadan itibaren ortaya çıkan "imkânsız" görünen unsurların da mümkün olabileceği ihtimalini ortaya çıkarır. Fakat bir insanın gorilleşmesini imkân dahilinde görmek okurda bir sorgulama yaşatır. Bu sorgulama ise romanın ana meselesine yönlendirir okuru: İnsanın gorilden geldiğini ileri süren evrim teorisi ne kadar gerçek kabul edilebilirse, insanın gorilleşebilmesi de o kadar mümkündür. Bu meselenin hemen ardından, hikâyenin iç tutarlılığını bozmamak için Ahmet Nebil'in tekrar nasıl eski hâline döndüğü sorusunun cevabı adım adım, olay örgüsünü canlı tutmaya özen göstererek verilmeye başlar. Şöyle ki Ahmet Nebil'in kulübede kaldığı on sekiz ayın sonunda reise goril aniden ölür. Hayvanat bahçesi görevlileri kulübeye gorilin cesedini almaya geldiklerinde Ahmet Nebil'i fark ederler. Daha önce insana bu kadar benzeyen bir goril görmediklerini kendi aralarında konuşurlar fakat Ahmet Nebil görevlilerle iletişim kurmamayı tercih eder. Böylece hem anlatının iç tutarlılığı / gerçekliği sağlamlaşır hem de olay örgüsüne bir ilmek daha eklenir. Zira Ahmet Nebil konuşursa, cahil görevlilerin hayret ve korkudan kendisini öldürme riski olduğunu düşünür. Ayrıca artık reise goril öldüğüne göre kendisinin reis olacağını ve kafeste rahatça dolaşabileceğini, dolayısıyla makul gördüğü bir anda kafesten kurtulabileceğini düşünür. Fakat işler planladığı gibi gitmez; akıllı goriller kulübenin kapısını kilitlemiştir ve Ahmet Nebil dışarı çıkamaz. Böylelikle yine bir merak unsuru eklenmiş olur. Derken az evvel şaşkınlıkla kulübeyi terk eden görevliler yanlarında beyaz önlüklü birtakım adamlarla çıkagelir. Ahmet Nebil, bu gelenlerin bilim insanları olduğunu anlar ve artık kurtulacağından emin olduğundan biraz eğlenmek için profesör ve öğrenciler kendisini incelerken sesini çıkarmaz. Bilim heyeti incelemelerini yapıp da bir sonuç elde edemeyeceklerini anlayınca gitmeye karar verir. Ahmet Nebil de bu oyunu artık daha fazla uzatmayarak konuşur, durumunu anlatır. Hayretler içinde kalan heyet, Ahmet Nebil'i hemen kulübeden kurtarır ve başta Paris olmak üzere bütün dünyaya bu enteresan olayı duyururlar. Ahmet Nebil'in "hâl-i vahşetteki resmi" ile "âlem-i medeniyetteki" fotoğrafları günlerce gazetelerde yayınlanır.⁵⁷ Burada yine gerek bilim heyeti gerekse de gazetelerin yer alması, anlatının gerçekliğini vurgular. Dolayısıyla Ahmet Nebil'in arkadaşlarının alkışlarıyla sonlandığı hikâyesinin fantastik arka planı sağlamlaştırılır.

⁵⁵Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 36.

⁵⁶Ayar, *Türkçe Edebiyatta Varla yok Arası Bir Tür: Fantastik Roman (1876-1960)*, 60.

⁵⁷Yenişehirizade Halit Eyüp, *Goriller İçinde*, 61.

Görüldüğü üzere, *Goriller İçinde*'de gerçeklik ve kurmaca arasında belirsiz bir alan bırakılarak fantastik edebiyatın temel koşulu olan "tekinsiz" durum yaratılır. Bu tekinsiz durumun çözüme kavuşmasıysa, yeni bir merak duygusunun aşama aşama ortaya çıkarılmasıyla mümkün olur. Böylece romanın dış çerçeve hikâyesi ve iç çerçeve hikâyesi birleşerek fantastik edebiyatın ana kurgu ilkeleri işlenmiş olur.

Sonuç

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için bir dönüşüm ve değişim dönemidir. Edebiyatın eğitici bir araç olduğunda hemfikir olan dönemin aydınları, bu aracı işlevli bir mekanizma haline getirebilmek için klasik edebiyatı reddetme eğilimi göstermiştir. Klasik edebiyatın mistik yönünün gerçekliği yansıtmadığı ve bu yüzden bir işe yaramadığı görüşünün hâkim olduğu bu dönemde, gerçekçi metinler üretmek, yazarların ortak yaklaşımıdır. Ancak bu dönemin yazarları arasında Batı'yı yegâne pusula olarak görenler ile İslâmiyet'in öğretilerinden sapma endişesi taşıyanlar şeklinde bir ayrım da vardır. Bu durum da Batı'daki gelişmeleri olduğu gibi kabul etmek ile İslâmiyet'le uyumlu olacak yenilikleri almak gibi farklı görüşlerin ileri sürülmesi sonucunu ortaya çıkarır. Bu noktada, Osmanlı aydınlarının görüşlerinin modernizme bakış, modernizmi algılayış bakımından farklılaştığı göz ardı edilmemelidir. "Modernizm" kavramının tartışmalı içeriğinden bağımsız olarak Osmanlı aydınlarının Batılılaşmayı modernleşmeyle eş tutup tutmadıkları esas alınmalıdır.

Osmanlı aydınları, Batı'yı yakından tanımaya çalışırken oradaki gelişmeleri de yakından takip eder. Yukarıda da belirtildiği gibi bilhassa bilimsel araştırmalar, Batı ile eş zamanlı olarak Osmanlı aydınları arasında tartışılmaya başlamıştır. Bu noktada sadece Türk edebiyatı açısından değil, Osmanlı kültür tarihi açısından da önemli bir isim olan Ahmet Mithat Efendi ön plana çıkar. Mithat Efendi, Lamarck'ın görüşlerini benimsediği dönemde, Batı ile eş zamanlı olarak, evrim teorisine dair ilk Türkçe metinleri yazan kişidir. Ne var ki görüşleri yüzünden sürgüne gönderilir ve sürgünden döndükten sonra fikirlerini tamamen değiştirir ve sıklıkla, modernizmin İslâmiyet'le uyumlu olmadığı noktaların üzerinde durmayı tercih eder. Bu görüşleriyle de pek çok genç yazarı etkiler.

Halit Eyüp, Ahmet Mithat Efendi'nin etkisinde eserlerini üreten gençlerden biridir. Ahmet Mithat'ın sürgüne gitmeden önceki, evrim teorisine Lamarckçı bir bakışla benimsediği görüşlerini reddettiği "Bir Acibe-i Saydiye" adlı metnini Halit Eyüp izlek alarak *Goriller İçinde* romanını yazar. Roman, evrim teorisi üzerinden modernleşmenin koşulsuz kabul edilmesini alaya almak için yazılmıştır. Romanda, insanın gorilden gelmediği, olsa olsa gorillerin arasında kalan birinin zamanla modern özelliklerini yitirerek vahşileşeceği ve bu nedenle gorillere benzeyebileceği görüşü ileri sürülür. Modernlik ve vahşilik arasında da sanıldığı kadar keskin ve güçlü sınırlar olmadığı, birinden diğerine geçmenin çok kısa sürebileceği iddia edilir. Aynı zamanda Batı'nın bilimsel yaklaşımının sorgusuz sualsiz üstün kabul edilmesiyle de alay edilir. Dolayısıyla Halit Eyüp, Tanzimat'ın ilanından itibaren yapılan "akıl" vurgusunun, Batı'nın üstünlüğünü kabul ediş noktasında askıya alındığına alaycı bir yaklaşımla dikkat çeker. Bu görüşleri roman kurgusuna dönüştürürken de fantastik roman türünün özelliklerini kullandığı görülür.

Goriller İçinde'nin çerçeve hikâyesindeki anlatıcı Ahmet Nebil, olağanüstü masallardan sıkılan arkadaşlarına, olağanın sınırları içinde olağanüstü bir hikâye anlatarak fantastik türün ana çerçevesini ortaya koyar. Sıradan bir günde, sıradan bir insanın başına gelen sıra dışı bir olayı içeren bu hikâyede gerçekliğin ön planda tutulduğu görülür. Hayatın olağan akışı içinde yaşanması imkânsız görülebilse de çizilen gerçeklik çerçevesi sayesinde, anlatılan hikâyenin, yaşanmış olabileceği/yaşanabileceği fikrinin okurda uyanmasını mümkün kılar. Ayrıca romanda, fantastik türün okura yaşatmak istediği tekinsiz durumlar ve merak ile korku-dehşet gibi duygular gerçekliğin sınırları içinde aktarılır. Böylece de fantastik türün temel ilkelerini yerine getirir.

Sonuç olarak bu çalışmada, *Goriller İçinde* romanının olağanüstü masalları reddedişinden başlanarak gerçekliğin başat unsur alındığı ve korku/endişe öğelerinin adım adım işlenişyle okurda tekinsizlik duygusunun yaratıldığı ve böylece söz konusu romanın fantastik roman kategorisine alınabileceği serimlenmeye çalışılmıştır. Çerçeve hikâyesindeki sıra dışı durumun cin-peri vs. olağanüstü varlıklarla kurgulanmayışı, masallardan roman türüne geçişte görülen ve ilk fantastik roman kategorisinde değerlendirilen romanlardan

farklı bir yerde durmasını gerektirse de fantastik türün özelliklerini kapsayacak bütünlükte olmasıyla *Goriller İçinde*, Türk edebiyatında fantastik romanın ortaya çıkışında ilk sıralara yerleşir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Elif Türker (Dr. Öğr. Üyesi)
Author Details	¹ Doğuş Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye 0000-0002-0066-657X eturker@dogus.edu.tr

Kaynakça | References

- Ahmet Mithat Efendi *Letaif-i Rivayat*. haz. Sabahattin Çağın ve Fazıl Gökçek. Çağrı Yayınları, 1313/2001.
- Akın, Galip, "Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Antropolojik Çalışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 42, no. 1-2 (2002): 9-21. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2153078>
- Alkan, Ö. Mehmet. "Osmanlı Darwinizmi". *Cogito*, 60-61 (2009): 1-26.
- Ayar, Pelin Aslan. *Türkçe Edebiyatı Varla Yok Arası Bir Tür: Fantastik Roman (1876-1960)*. İletişim Yayınları, 2015.
- Bilgili, Alper. *Darwin ve Osmanlılar*. Vadi Yayınları, 2018.
- Doğan, Atila. *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*. Küre Yayınları, 2023.
- Enginün, İnci. *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. Dergâh Yayınları, 2014.
- Eskin, Şerif. "Nasreddin Hoca'nın Dirilişi: Baha Tevfik ile Ahmet Nebil'in Yayımlanmamış Bir Oyunu". *Millî Folklor* 136 (2022): 154-167. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.978840>
- Gültekin, Deniz. "Modernleşme Döneminde Osmanlı Düşünce Dünyasında Evrim Teorisi Tartışmaları" (Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, 2019) Ulusal Tez Merkezi (603192).
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. Dergâh Yayınları, 1988.
- İnci, Handan. "Ahmet Mithat Efendi ve *Menfa'sı*", *Menfa* içinde, haz. Handan İnci. Kapı Yayınları, 2013.
- Jackson, Rosemary. *Fantasy: The Literature of Subversion*. Routledge, 2009.
- Jentsch, Ernst. "Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine". *Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine/Tekinsizlik Üzerine* içinde, haz. Ernst Jentsch ve Sigmund Freud, çev. Hakan Şahin. Laputa Kitap, 2019.
- Kalaycıoğulları, İnan. "Yenişehirizade Halit Eyüp ve *İslâm ve Fünûn* Adlı Eseri". *Dört Öge* 1 (2012): 93-139. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/567353>
- Kalaycıoğulları, İnan ve Batuhan Akgündüz. "Osmanlılar ve Lamarck", *Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 21, no. 1 (2022): 448-465. <https://doi.org/10.20981/kaygi.1089732>
- Karakoç, İrfan. "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Az Bilinen Bir İsmi: Ahmet Nebil". *Tarih ve Toplum* 191 (1999): 260-264.
- Koçak, Ahmet. "Yenişehirizade Halit Eyüp", *Kayıkla Bir Cevelan* içinde, haz. Ahmet Koçak. Akıl Fikir Yayınları, 2016.
- Korlaelçi, Murtaza. "Pozitivist Düşüncenin İthali", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekin. İletişim Yayınları, 2001.
- Öktem, Ülker. "Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri". *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 11 (2011): 1-24.
- Özön, Mustafa Nihat. *Türkçede Roman*. İletişim Yayınları, 1985.
- Rabkin, Eric. *The Fantastic in Literature*. Princeton University Press, 1977.
- Sander, David. *Fantastic Literature: A critical Reading*. Preager publishers, 2004.
- Sreenan, Naill. "Ineradicable Humanity: Literary Responses to Darwin in Zola, Hardy, and the Utopian Novel". (Doktora tezi, University College London, 2016). <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1535472/1/Ineradicable%20Humanity%20-%20Niall%20Sreenan%202016.pdf>
- Steinmetz, Jean Luc. *Fantastik Edebiyat*. çev. Hasan Fehmi Nemli. Dost Yayınevi, 2006.
- Şimşek, Zeynep Nur. (2021). "Fesli Maymunlar: Son Dönem Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Evrim Edebiyatı ve Edebiyatın Evrimi (1894-1934)". (Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, 2021). Ulusal Tez Merkezi (693862).

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Dergâh Yayınları, 2017.

Todorov, Tzvetan. *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*. çev. Nedret Öztokat. Metis Yayınları, 2023.

Uğur, Veli. "Türk Edebiyatında Fantastik Roman", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 42, no: 1 (2010): 133-154. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17028/177808>

Uşaklıgil, Halit Ziya. *Kırk Yıl*. haz. Abdullah Uçman. Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Yazgıç, Kâmil. *Oğlunun Kaleminden Ahmet Mithat Efendi ve Dönemi*. haz. Erol Gökşen. Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020.

Yenişehirizade Halit Eyüp. *Goriller İçinde*. Tahir Bey Matbaası, 1316/1898.

Yenişehirizade Halit Eyüp. *Sevda-yı Nihan*. Tahir Bey Matbaası, 1316/1898.